

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon velem behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet a Debreceni Egyetem doktorandusza bemutat¹, a kelet-európai országok EU-hoz való csatlakozása miatt várható migrációs veszély okozta morális pánik dinamikáját mutatja a hollandiai politikai mezőben.

¹ Pijpers, Roos (2006): 'Help! The poles are coming': Narrating a contemporary moral panic, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88(1): 91–103, DOI: 10.1111/j.0435-3684.2006.00207.x

OLVASS FELESLEGESET!

„Úristen! Úton vannak a lengyelek”: Egy morális pánik narratívája

SARÁNY ORSOLYA¹

Az Európai Unió és a csatlakozó országok 2003. április 16-án írták alá az athéni szerződést, amely 10 ország európai uniós csatlakozásának alapjait fektette le. A bővítés várható negatív hatásai között az új tagországokból érkező vendégmunkások szabad munkaerő-áramlása előkelő helyet foglalt el. Ilyen vita folyt Hollandia parlamentjében is, amely végül úgy döntött, hogy 2006-ig lezárja határait az új munkaerő előtt, és a megnyitást követően is csak azokat a munkavállalókat fogadja be, akik azokban a gazdasági szektorokban vállalnának munkát, amelyben hiánnyal küzd a holland gazdaság.²

A vizsgált munka a holland kormány döntésének narratíváját vizsgálja, abban az öt hónapban, amely alatt megszületett a döntés a kelet-európai munkaerő bevándorlásának szabályozásáról. A dolgozat célja megvizsgálni, hogy a tömeges bevándorlástól való félelem megértésére mennyire alkalmas a morális pánik elmélete. A mű két kérdése:

Mennyire egyezett meg a parlamenti és a médiában lefolyt nyilvános vita a fenyegetettség mértékéről, illetve vannak-e a kormány döntését megelőző időszakban megjelenő eseményeknek morális aspektusai, azaz megfelel-e a morális pánik koncepciójának.

¹ Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program,
e-mail: saranyorsi@gmail.com

² A többi EU-tagország sem szabott sokkal kedvezőbb feltételeket az új tagországokból érkező vendégmunkásoknak. Az akkori 15 tagállam közül csupán az Egyesült Királyság, Észak-Írország, illetve Svédország nyitotta meg határait, kisebb-nagyobb megszorításokkal az új keleti tagállamok munkavállalói számára (Drinkwater et. al. 2009), sőt: a többi ország által bevezetett intézkedések idővel még szigorúbbak lettek (Boeri – Brücker 2005). A legtöbb EU-s tagállam két évre lezárta a határait a külső munkaerő előtt, a munkavállalást pedig különböző engedélyekhez (munkavállalói, lakhatási) kvótákhoz kötötték, a keletiek munkavállalása pedig csak meghatározott időre szólt. Ám a tagországok nemcsak a munkavállalást, de a szociális juttatásokhoz való hozzáférést is szabályozták: Svédország kivételével – ott a keleti munkavállalók egyenlő bánásmódban részesültek – az összes tagállam korlátozta az új tagországokból érkezők szociális juttatásokhoz való hozzáférését (Boeri – Brücker 2005).

OLVASS FELESLEGESET!

Mi a morális pánik?

A morális pánik koncepcióját Stanley Cohen brit szociológus dolgozta ki az 1970-es években (Cohen 1980). A témával számos magyarországi szakember is foglalkozott (lásd Kitzinger 2000, Erős 2015), s Cohen művének egy részét a *Replika* is közölte (Cohen 2000). A morális pánik jelenségét sokan kutatták (Thompson 1998, Snel 2003³), és noha a különböző feldolgozások számos eltérést mutatnak be, van három közös elemük:

1. morális pánik akkor alakul ki, hogyha a társadalom azt észleli, hogy valami fenyegeti a morális értékrendet;
2. vannak „morális vállalkozók”, akik felhívják a figyelmet az értékrend „veszélyeztetettségére”;
3. vannak bűnbakok (folk devils), akik fenyegetik az értékrendet.

Cohen szerint a morális pánik folyamata a következő: „Egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom *idealizált rendjét* (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) *fenyegető veszélyként tudatosan a társadalom tagjaiban*. A média szenzációkeltő és leegyszerűsítő bemutatása nyomán a fenyegetést hordozó csoport könnyen azonosíthatóvá válik. A médiának ez a tevékenysége *autoritativ megoldásokat* sürgető közhangulatot alakít ki. A hatóságok erre az igényre *törvényi szigorításokkal* válaszolnak. A fokozott intézményi és közfigyelemhatásra növekszik a jelenség regisztrált eseteinek száma, így *legitimálva a rend helyreállítását*” (Kitzinger 2000: 23–24).

Goode and Ben-Yehuda (1994) elmélyítette Cohen elméletét, és öt kritériumot adott hozzá: 1) társadalmi nyugtalanság a fenyegetettség miatt, 2) ellenségesség a fenyegetőkkel szemben, 3) társadalmi egyetértés abban, hogy a problémát meg kell oldani, 4) elpárolgás, azaz a pánik intenzitása idővel csökken, illetve 5) túlzott médiabeli figyelem.

Mit teszünk, ha pánikolunk?

Hogyha a társadalom úgy érzékeli, hogy a morális értékrend veszélyben van, azonnal megerősíti, és jól láthatóvá teszi az értékrendjének határait. A fenyegetett társadalom szerint a kívülről (vagyis Ők) összeférhetetlenek a saját (vagyis a Mi) értékrendünkkel. Ilyenkor az Ők sztereotipizálása, a Mi és az Ők elkülönítése törté-

³ A morális pánikról az utóbbi időben Magyarországon a 2015-ös menekültválság, a magyar idegenellenesség kontextusában írtak többet, lásd: Messing – Ságvári 2016, Bernat – Sik – Simonovits 2015, Bernáth – Messing 2015, Simonovits – Bernát 2016, Lázár – Sik 2019, Gerő – Sik 2020.

OLVASS FELESLEGESET!

nik meg, a társadalom elfogadott értékei, normái előtérbe kerülnek, s a megerősített értékrendhatárokat Ők nem léphetik át.

A különböző elméletek kialakítói a média morális pánikban betöltött szerepében sem értenek egyet. Míg Cohen (1980), valamint Goode és Ben-Yehuda (1994) nem tulajdonít nagy szerepet a médiának, Thompson (1998) szerint annak van a legnagyobb szerepe a pánikkeltésben. Critcher (2003) Thompsonnal ért egyet abban, hogy a morális pánikok eltorzulása sokszor a túlzott médiatizáltság eredménye.

Pijpers a Critcher (2003) által javasolt módszertant alkalmazza az elemzés során. Ez a morális pánik nyolc egymásra épülő mozzanatát különíti el.

A Critcher-féle nyolclépcsős modell:

1	A „kezdet”	Újdonság, fenyegetés
2	Média	Sztereotipizálás, túlzás, torzítás, előrejelzés és szimbólumgyártás – a bűnbak(ok) megnevezetnek
3	Mit és hogyan kell tenni?	Morális vállalkozók megjelenése – ők az erkölcs csőszei, akiknek „munkaköri leírásába” tartozik a pánik tolmácsolása, amit a média „megmagyaráz”
4	Szakértők bevonása	Válaszok a 3. fázis kérdéseire, amit a média hitelesít – a szakértők bevonása az elit bevonódását jelenti
5	Az elit szerepe: egyetértésre való törekvés	Az elit jelzi a fenyegetést, a döntéshozók jelentős része pedig egyetért abban, hogy ez ellen védekezni kell. A társadalom nagy része ellenséges a bűnbakokkal szemben.
6	Megoldás, lebonyolítás	Megoldások javaslása és elfogadása – ezek lehetnek törvények, szabályok. A megoldásnak szimbolikus jelentősége van: megerősíti a társadalomban, hogy az elit foglalkozik a kérdéssel.
7	A „vég”	A megoldás a pánik „elpárolgását” hozza magával, a figyelem más irányba terelődik.
8	Örökség	Hosszú távú (nem szándékolt) következmények

Forrás: Critcher 2003: 151-153.

A szerző a pánik leírásához a narratológia módszerét használja. A narratológia lényege egy esemény részletes, kronologikus leírása. A bemutatott esetben például a szerző a narratológia felépítéséhez sajtóanyagokat és parlamenti szövegeket használ, azzal a céllal, hogy a holland parlamentben és közbeszédben lejátszott vitát bemutassa. A tanulmány szerzője az elemzésben nyomtatott lapok anyagait – híreket, háttérelmzéseket, valamint véleményeket –, audiovizuális anyagokat – tévé- és rádióhíreket, interjúkat, dokumentumfilmeket –, illetve más nyomtatott vagy elektronikus forrásokat használ fel a történet rekonstruálásához. A begyűjtött anyagok öt

OLVASS FELESLEGESET!

hónapot fednek le, a 2003 szeptembere és 2004 februárja közötti időszakot, amelyen belül az események csúcspontját a bevándorló kvóta 2004. január 23-i elfogadása jelenti.

A narratológia, véleményem szerint, nem tekinthető tudományos kutatási módszertannak, legfeljebb eszköznek, amely segítheti a kutatót abban, hogy előkészítsen szövegeket, eseményeket mélyebb vizsgálathoz, esetleg ok-okozati összefüggéseket feltárjon, indokoljon. Tehát egy probléma részletes leírásához, egy kutatás felvezetéséhez tökéletes megoldás, ám módszertannak gyenge.

A szerző tudatában van a narratológia hátulütőinek is, annak kritikáit is ismerte, s tisztában van a Critcher-féle nyolclépcsős módszertan hiányosságaival is, hogy például nem minden esetben lehet az összes szereplőt (bűnbakok, szószólók, morális vállalkozók stb.) beazonosítani, hogy a morális vállalkozók és a szakértők között nem mindig lehet különbséget tenni.

A holland helyzetre alkalmazott morális pánik modell

Hollandiában a kétezres évek elején a bevándorlás nem volt új jelenség. Erik Snel (2003) három morális vállalkozót azonosított, akik e témának „gazdái” voltak:

1. Pim Fortuyn: jobboldali politikus, aki a nem asszimilálódó bevándorlókból gyártott bűnbakot, és a bevándorlást kívánta szabályozni és visszaszorítani.
2. Ayaan Hirsi-Ali: a Holland Liberális Konzervatív Párt tagja, maga is egy sikeresen integrálódott muszlim fekete nő, aki az integrációt népszerűsítette.
3. Paul Scheffer: publicista, bevándorlásellenes esszéista, aki az akkori bevándorlást a holland kultúra elleni merényletnek kiáltotta ki.

E három szereplő a morális értékek fenyegetettségének hangsúlyozásával vagy ennek tagadásával teremtették meg a morális pánik alapját a holland társadalomban.

A következőkben a szerző által alkalmazott narratívát fogom bemutatni, de azt, a szerző javaslatai alapján, hat lépcsőre egyszerűsítve. A módszertan esetlenségét igazolja, hogy a javasolt nyolc lépcső nem abban a sorrendben jelenik meg a holland narratívában, ahogy azt Critcher javasolja, az eredeti tipológiában szereplő lépcsők gyakran átfednek, összeolvadnak (az eredeti critcheri lépcsőkre zárójelben utalok).

1. **Egy parlamenti megszólalás** (a critcheri modellben – 1. A „kezdet”): A morális pánik első lépése az volt, amikor egy parlamenti képviselő arra hívta fel a figyelmet, hogy a holland parlamentben soha nem volt vita a bevándorlásról, márpedig a gazdasági lassulás miatt a holland munkaerőpiacon emelkedni fog a munkanélküliség, aminek nem fog jót tenni az olcsó kelet-európai munkaerő bevándorlása (2003 ősze). A parlamenti képviselő emlékeztette a parlamentet arra, hogy az athéni szer-

OLVASS FELESLEGESET!

zódés megengedi, hogy az EU-tagállamok, akár hét évre, lezárják határait a bevándorlók előtt. A felszólalás hatására a Szociális és Foglalkoztatási Ügyek Minisztériuma egy tanulmányt rendelt a bevándorlás pozitívumairól és negatívumairól. (2004. szeptember 24.)

2. Igénymegfogalmazások (a critcheri modellben – 3. *Mit és hogyan kell tenni?*, 5. *Az elit szerepe: egyetértésre való törekvés*): A Szociális és Foglalkoztatási Ügyek miniszterét egy tévéműsorban kérdezik a bevándorlásról, kiemelve, hogy csak Lengyelországból 30 ezer bevándorló érkezik. A miniszter szerint ezektől a számoktól nem kell tartani (október 28.), de több parlamenti képviselő elkezd a témával foglalkozni. Két kereszténydemokrata képviselő a bevándorlás hatásait akarja megismerni (november 6.), míg a kezdeményező konzervatív képviselő egyre nagyobb nyomást gyakorol a miniszterre (november 6.). Az alsóház az athéni szerződés ratifikásáról tárgyal, s noha az számos témát ölel fel, a legnagyobb vita a bevándorlás körül zajlik. Több párt a határok lezárását követeli, ahogy több nyugat-európai ország is teszi. Más pártok azonban ez ellen vannak. A parlament arról dönt, hogy döntés akkor születhet, amikor a tényleges számokat a bevándorlás pozitívumait és negatívumait taglaló tanulmányból megkapják a képviselők (november 19.).

3. Belép a média (a critcheri modellben – 2. *Média*): Felerősödik a média szerepe, ahol több történetben is megjelenik az olcsó lengyel munkaerő toposza, amely ellen a pro-Európa mozgalmakat hozzák fel. A parlamenti viták mellett a média mint a nép hangja szól, háttérrel és véleményanyagokat fogyasztható módon szolgáltatva a diskurzushoz (2003 ősz–2003. december).

4. A diskurzus kiszélesedik (a critcheri modellben – 2. *Média*, 4. *Szakértők bevonása*): Ennek során sokféleképpen kapcsolódó témák jelennek meg. Egy olvasó például az illegális migráció meggátolását, és nem a határok lezárását kéri egy újságban. A *Limburgs Dagblad* több riportot közöl németországi és hollandiai lengyel munkásokról, amelyek hatására – noha a cikkek nem túldrmatizáltak – a holland társadalom egy része tartani kezd a bevándorlástól (2003 ősz–2003. december). Egy közfinanszírozással foglalkozó professzor a bevándorlás ellen kampányol, kiemelve, hogy az a munkaerőpiaci versenyre és a szociális támogatásokra negatív hatással lehet (december 10.). Egy szakszervezet ezzel szemben a határok megnyitása mellett érvel, és egységes munkaerővándorlási szabályozás lefektetését javasolja EU-s szinten (december 19.).

5. Kézzelfogható bizonyítékok gyártása (a critcheri modellben – 6. *Megoldás, lebonyolítás*): Megszületik a minisztérium által kért elemzés (január 14.) a bevándorlás várható hatásairól, amelyet a Holland Gazdaságpolitikai Elemzőiroda (CPB) készített el. A tanulmány szerint a bevándorlók az alacsony szintű, betöltetlen állásokat fogják elfoglalni, ezért kijelenthető, hogy a bevándorlás nem jelent veszélyt a holland értékekre és szociális hálózatra. A Szociális és Foglalkoztatottsági Ügyek Minisztériuma végül a határok részleges lezárása mellett dönt: 22 ezer bevándorlót

OLVASS FELESLEGESET!

engednek be az országba, ha ennél több érkezik, a munkaerőpiacot lezárják (január 23.). Ez a döntés kompromisszum, amely ugyanakkor nem zárja ki további szigorítások bevezetését, nyilatkozta a miniszterelnök (január 23.). Ám több párt szerint a szabályozás nem elég szigorú, ezért a miniszter a további viták lefolytatása mellett dönt (február 4.).

6. Tetőpont (a critcheri modellben – 6. *Megoldás, lebonyolítás*, 7. A „vég”): A különböző vélemények hatására a miniszter a szigorításokat is bevezeti: a 22 ezer munkás csak megszabott munkára jelentkezhet, olyan munkákra, amelyeket a holland munkások nem vállalnának, s ezeknek nagyrészt is csak 2006 után foglalkozhatják el (február 13.). A döntés értelmében, ha a bevándorlás mértéke nagyobb, mint a jóslott, avagy az EU tovább bővül, és megjelennek a román és bolgár munkások, a mozgás szabadsága tovább korlátozható. Az idegen- és integrációs ügyek minisztere (Dutch Minister of Alien Affairs and Integration) 26 ezer elutasított menedékkérő kiutasítását javasolja. A hatalmas tüntetéseket és médiavisszhangot kiváltó javaslat elnyomja a lengyelek és a tömeges bevándorlás körüli vitát (február 3.).

Összefoglalás, észrevételek

A szerző szerint Critcher elmélete és módszertana megállja a helyét, ugyanakkor látható, hogy a szerző tagolása nem egyezik meg az eredeti elméletben szereplő nyolc lépcsővel, továbbá a szerző fel is cseréli a lépcsőket. Mi több, a holland helyzetben az egyes lépcsők fontossága sem azonos a morális pánik kialakulásában: a politikai nyomás erősebb volt, mint a média hatása. Ez megerősíti Critcher feltevését, miszerint nem a nép, hanem az elit észleli a fenyegetést, ők tudatosítják, erősítik fel és oldják meg a pánikot.

Az elemzett példa rávilágít egy fontos jelenségre, arra, hogy a migrációval kapcsolatos politikai döntéseket, a jelenség érzékeny volta miatt, a politikusok gyakran a félelem hatásaitól tartva hozzák meg. Láttuk, hogy hiába készítették felmérést a bevándorlásról, nem az abból nyert adatoknak megfelelően cselekedtek, inkább lezárták a határokat s szabályozták a bevándorlók munkavállalását, noha a tanulmány azt állította, hogy a bevándorlók csak azokat a munkákat fogják elvégezni, amelyekre a hollandok nem jelentkeznek.

Szerintem a globalizált világban morális pánikot válthat ki a környezetszennyezés, környezeti csapások (mint éppen a közelmúltban láttuk, egy járvány), a világ-gazdaság lassulása, a technológiai fejlődés (például a kibertámadások), mivel ezek – egyéb hatásaik mellett – mind fenyegetik az emberek értékrendjét, életvitelét. Morális pánikot válthat ki továbbá egy álhír és/vagy a médiafogyasztás torzulása is: Székelyföldön például rettegnek attól, hogy az afrikai/ázsiai bevándorlók elveszik a munkát, holott Romániába nem is jönnek bevándorlók. Ez a félelem annak köszönhető, hogy a székelyföldiek magyarországi és nem erdélyi magyar médiát fo-

OLVASS FELESLEGESET!

gyasztanak. Végül, a közösségi médiának köszönhetően, ma már a „nép” (vagy olyan szereplők, akik a Nép Hangjának tüntetik fel magukat) is lehet morális vállalkozó, hiszen minden eszköz megvan arra, hogy bárki azonosítsa, tudatosítsa, tolmácsolja, s ezáltal létrehozza vagy/és befolyásolja a morális pánik kialakulását és lefolyását.

Irodalom

- Bernát, A. – Sik, E. – Simonovits, B. – Szeitl, B. (2015): *Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants*. TÁRKI, Budapest. http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Bernáth, G. – Messing, V. (2015): *Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei*. Médiakutató 16(4): 7–17. https://mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panic.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Boeri, T. – Brücker, H.: *Why are Europeans Getting so Tough on Migrants?* <https://pdfs.semanticscholar.org/1a22/aae46846d56f24d73be3621db58585fd9bd6.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Cohen, S. (1980): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, St. Martin's Press, New York. Elérhető: https://infodocks.files.wordpress.com/2015/01/stanley_cohen_folk_devils_and_moral_panics.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Cohen, S. (2000): *Ifjú szörnnyetegek. A modok és a rockerek megteremtése*. Replika 40(6): 49–65. Elérhető: http://replika.hu/system/files/archivum/replika_40-03_cohen.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Critcher, C. (2003): *Moral Panics and the Media*. Open University Press, Buckingham.
- Drinkwater, S. – Eade, J. – Garapich, M. (2009): *Poles Apart? EU Enlargement and the Labour Market Outcomes of Immigrants in the United Kingdom*. *International Migration*, 47(1). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-2435.2008.00500.x> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Erős, F. (2015): A morális pánikot a kormány szította, és a politika táplálja. Magyar Narancs. <http://magyarnarancs.hu/belpol/eros-ferenc-a-moralis-panikot-akormany-szitotta-es-a-politika-taplalja-97092> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Geró M. – Sik E. (2020): The Moral Panic Button In: Godziak, E. M. – Main, I. – Suter, B. (eds.): *Europe and the Refugee Response*, London, 39–58. <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780429279317/chapters/10.4324/9780429279317-4> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 26.)
- Goode, E. – N. Ben-Yehuda (1994): *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Blackwell Publishers, Cambridge, US. <https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/>

OLVASS FELESLEGESET!

- 130553/1/Goode%2C_Ben-Yehuda-Moral_Panics_The_Social_Construction_of_Deviance%282009%29.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Hier, S. (2003): "Risk and Panic in Late Modernity: Implications of the Converging Sites of Social Anxiety." *British Journal of Sociology* 54(1): 3–20.
- Kitzinger D. (2000): *A morális pánik elmélete*. Replika 40(6): 23–48.
https://www.replika.hu/system/files/archivum/replika_40-02_kitzinger.pdf,
(Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Lázár D. – Sik E. (2019): A morálipánik-gomb 2.0. *Mozgó Világ* 11: 15–32.
https://www.academia.edu/40971554/A_mor%C3%A1lip%C3%A1nik-gomb_2.0 (Utolsó letöltés: 2020. 03. 26.)
- Messing V. – Ságvári B. (2016): „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk.” A magyarországi idegenellenesség okairól. *socio.hu*, 6(2): 17–37. https://socio.hu/uploads/files/2016_2/messing_sagvari.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Simonovits B. – Bernát A. (szerk.) (2016): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. TÁRKI, Budapest. http://old.tarki.hu/hu/news/2016/kite-kint/20160330_refugees.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Snel, E. (2003): „Morele Paniek Beheerst het Integratiedebat.” *Roodkoper: Onafhankelijk Maandblad voor Cultuur, Religie en Politiek* 8(1): 12–16.
- Thompson, K. (1998): *Moral Panics*, London, Routledge.
- Ungar, S. (2001): "Moral Panic Versus the Risk Society: The Implications of the Changing Sites of Social Anxiety." *British Journal of Sociology* 52(2): 271–291. <http://www.penelopeironstone.com/UngarMoralPanic.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)